

กำเนิด “ภูมิกายา” และพื้นที่สมัยใหม่ของล้านนา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

The origin of “Geo-body” and the modern area in
Chiang Mai in the reign of King Chulalongkorn

ดร. โดม ไกรปกรณ์

อาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Dome Kraipakorn, Ph.D.

Lecturer, Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University

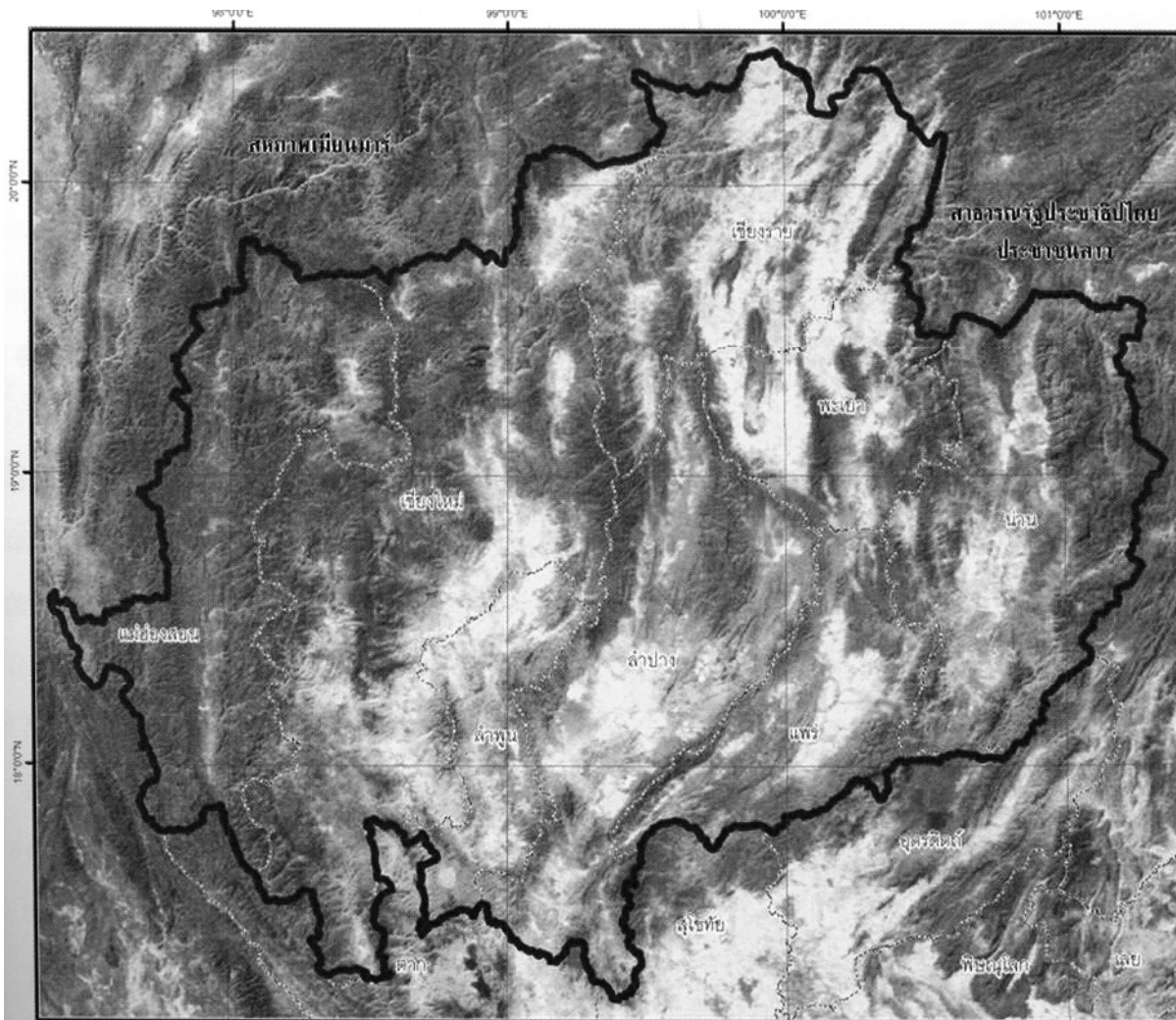
คำสำคัญ : ภูมิกายาของ
ล้านนา ; ประวัติศาสตร์
ล้านนา

Keywords : Geobody
of Lanna ; History of
Lanna

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการกำเนิดของ “ภูมิกายา” หรือรูปร่างทางภูมิศาสตร์ และการสร้างสถานที่สมัยใหม่ในบริเวณล้านนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพบว่า เดิมทีนั้นผู้คนในล้านนามองและอธิบายโลกตามคติทางพุทธศาสนาที่เรียกว่าคติไตรภูมิ คือมองว่าโลกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน แต่ละส่วนมีการแบ่งย่อยเป็น 31 ภพ โดยรัฐที่มนุษย์อาศัยอยู่ไม่มีเขตแดนที่แน่นอนตายตัว ขนาดของรัฐจะขยายหรือหดตัวไปตามบารมีและความสามารถของผู้ปกครอง ซึ่งคติไตรภูมิและความเชื่อทางศาสนามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชาวล้านนาอย่างมาก ดังเห็นได้จากการที่ล้านนามีการจัดลำดับความสำคัญของเมืองในปริณิณทลอำนาจของตนตามความสำคัญของศาสนสถานที่ตั้งอยู่ในเมืองนั้นๆ จนกระทั่งล้านนาถูกผนวกเข้ากับสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการกำหนด “ภูมิกายา” หรือรูปร่างทางภูมิศาสตร์ที่แน่นอนตายตัวของล้านนาตามความรู้ภูมิศาสตร์แบบตะวันตก ขณะเดียวกันภายในอาณาบริเวณของดินแดนก็มีการสร้างสถานที่สมัยใหม่โดยกษัตริย์ล้านนา รัฐบาลสยาม และมิชชันนารีชาวอเมริกัน เพื่อเป็นการแสดงถึงอัตลักษณ์ของผู้สร้างสถานที่นั้นๆ ในฐานะผู้ที่มีความศิวิไลซ์เหนือกว่าคนกลุ่มอื่นๆ

ภูมิภาคล้านนาปัจจุบัน
ที่มา : จิรนนท์ อินทร-
 กำเนิด และคนอื่นๆ,
จากยุคน้ำแข็งไพลสโตซีน
สู่สมัยล้านนา (เชียงใหม่ :
 โครงการจัดตั้งศูนย์
 โบราณคดีภาคเหนือ
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
 2550), 27.

Abstract

This article aims to study the origin of “Geo-body” (Geographical shape) and the modernity in upper Lanna in the era of King Chulalongkorn of Siam. Before Lanna was annexed to Siam, Buddhist beliefs, such as Trai-Phum (Three Worlds), and hierarchy of towns and cities influenced the origin of Geo-body. Trai Phum divided the world into 31 layers. After Lanna rulers contacted with westerners, several modern buildings were built at the center of the city, such as Chiang Mai; however, the origin of Geo-body was not much affected. During the time of King

Chulalongkorn, Lanna was annexed by Siam who tried to form a new Geo-body of Lanna which was established to fit with the one of Siam. It had been built after the western concept and shaped by the settlement of Christian Missionaries, the city became a new area under a new Geo-body.

เกริ่นนำ

ในงานศึกษาเรื่อง “กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ” หรือ *Siam Mapped A History of the Geo-Body of A Nation* ของ ธงชัย วินิจจะกูล ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน สหรัฐอเมริกา ได้อธิบายว่า ประเทศสยาม/ไทยที่มีรูปร่างทางภูมิศาสตร์เป็น รูปขวานโบราณตามแผนที่ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบันนี้เป็นผลผลิตของการ ปะทะกันระหว่างความรู้ทางภูมิศาสตร์และแนวคิดเรื่องดินแดนแบบรัฐสมัย ใหม่ (แบบตะวันตก) กับความรู้ความคิดแบบท้องถิ่น โดยความรู้สมัยใหม่ ได้รับชัยชนะจึงมีการกำหนด “ภูมิกายา” (ตัวตนหรือรูปร่างทางภูมิศาสตร์ ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในแผนที่) ของประเทศสยามขึ้นควบคู่ไปกับการสร้าง ความรู้ด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทยเพื่ออธิบายความเป็นมาของ “ภูมิกายา” ของสยาม และถ่ายทอดอุดมการณ์ราชาชาตินิยมไปสู่ราษฎร¹ บทความชิ้นนี้ได้ นำเอาคำอธิบายของธงชัยมาขยายความ โดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ภูมิกายาของ ล้านนาบัพยอ และชี้ให้เห็นว่าภูมิกายาหรือตัวตนทางภูมิศาสตร์ของล้านนา ถูกกำหนดโดยรัฐสยามและจักรวรรดินิยมอังกฤษ ท่ามกลางกระแสการสร้าง ความเป็นสมัยใหม่ภายในเมืองเชียงใหม่อันเป็นศูนย์กลางของล้านนา โดยตัว ละครฝ่ายต่างๆ ทั้งกษัตริย์ล้านนา รัฐบาลสยาม และมิชชันนารีที่ปฏิบัติ การกิจภายในดินแดนล้านนา

ภูมิกายาของล้านนาหลังการเข้ามาของจักรวรรดินิยมอังกฤษ และรัฐบาลสยาม

นักวิชาการหลายท่านได้ชี้ว่าก่อนที่แนวคิดภูมิศาสตร์และการทำแผนที่สมัย ใหม่แบบตะวันตกจะเข้ามาในสยามนั้น ผู้คนในรัฐโบราณต่างๆ ที่อยู่ในดินแดน สยาม (ตามแผนที่สมัยใหม่ที่ทำขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัวและใช้มาจนถึงปัจจุบัน) เช่น รัฐสุโขทัย อาณาจักรอยุธยา ฯลฯ มอง พื้นที่บนโลกด้วยแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า “คติไตรภูมิ” โดยแบ่ง ประเภทสิ่งมีชีวิตบนโลกเป็นลำดับชั้นสูง-ต่ำไล่เรียงตามบุญกรรมของตน ซึ่งใน ส่วนของมนุษย์นั้นพื้นที่ที่มนุษย์อยู่อาศัยถูกกำหนดตำแหน่งตามความสำคัญใน พุทธศาสนา หรือเรื่องเล่าที่แสดงว่าเมืองนั้นๆ เป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญทาง

พุทธศาสนา และอาณาเขตของรัฐในโลกมนุษย์มีการขยายและหดตัวอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับอำนาจและบารมีของกษัตริย์ของรัฐนั้นๆ² ในกรณีของอาณาจักรล้านนา กล่าวได้ว่าก่อนที่รัฐบาลสยามจะทำสนธิสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) ซึ่งส่งผลให้ต่อมาล้านนาเริ่มเปลี่ยนสถานภาพจากการเป็นรัฐประเทศราชที่ผู้นำของล้านนามีอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างมาก มาเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของสยามซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจปกครองแบบรวมศูนย์ที่กรุงเทพฯ นั้น เดิมอาณาจักรล้านนาตั้งอยู่บนความคิดจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ ดังพบว่าในล้านนามีหนังสือไตรภูมิ (ไตรภูมิ) อยู่หลายฉบับ โดยฉบับเก่าที่สุดที่พบในขณะนี้เขียนขึ้นใน พ.ศ. 2479 ระบุว่าคัดลอกมาจากฉบับที่ครูบามณี วัดบ้านด้าย เชียงแสน เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2291³ ซึ่งเนื้อหาของหนังสือได้อธิบายสภาพจักรวาลว่ามีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง พื้นที่แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ สวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก โดยดินแดนแต่ละส่วนจะแบ่งเป็นชั้นย่อยๆ อีกที แต่ละชั้นย่อยเป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตประเภทต่างๆ ที่แบ่งลำดับชั้นสูง-ต่ำตามบุญกรรมของตน⁴ รวมทั้งมีการสร้างศาสนสถานที่จัดวางผังตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิ เช่น วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก วัดพระธาตุดอยสุเทพ (เมืองเชียงใหม่) วัดพระธาตุหริภุญชัย (เมืองหริภุญชัยหรือลำพูน) วัดพระธาตุลำปางหลวง (เมืองลำปาง)⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่าตามจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิแล้วดินแดนโลกมนุษย์แบ่งออกเป็น 4 ทวีป โดยมนุษย์ที่อยู่ในแต่ละทวีปมีลักษณะแตกต่างกันไป⁶ สำหรับมนุษย์ที่ผู้เขียนและผู้อ่านหนังสือไตรภูมิพบเห็นและเป็นอยู่นั้นอาศัยอยู่ในชมพูทวีปอันประกอบไปด้วยเมืองต่างๆ หลายเมือง ซึ่งแผนที่โบราณจัดวางตำแหน่งเมืองต่างๆ ในชมพูทวีปบนพื้นฐานภูมิศาสตร์แบบพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับบ้านเมืองที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง จึงบอกตำแหน่งเมืองโดยไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับการเดินทางในโลกที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่จริง เช่น วางตำแหน่งชมพูทวีปอยู่ติดกับล้านนาโดยไม่มีพม่าคั่นกลาง⁷ เมื่อพิจารณาประกอบกับข้อเท็จจริงที่กล่าวข้างต้นว่า ตามคติไตรภูมิอาณาเขตของรัฐในโลกมนุษย์มีการขยายและหดตัวตลอดเวลาขึ้นอยู่กับอำนาจและบารมีของกษัตริย์ของรัฐนั้นๆ จึงกล่าวได้ว่าบ้านเมืองและรัฐของมนุษย์ไม่มีเขตแดนที่แน่นอนตายตัว และที่ตั้งของบ้านเมืองและรัฐอาจจะไม่สอดคล้องกับประสบการณ์การเดินทางของผู้คนที่เดินทางไปมาจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเพื่อการค้า การจาริกแสวงบุญ และการเผยแผ่ศาสนา ฯลฯ

กล่าวได้ว่าอาณาจักรล้านนามีลักษณะของรัฐตามคติไตรภูมิดังที่ สรัสวดี อ๋องสกุล ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ล้านนา กล่าวไว้ว่า ล้านนาในสมัยโบราณไม่มีเขตแดนแน่นอน เมื่ออาณาจักรเจริญรุ่งเรืองก็มีการขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง มีเมืองขึ้นจำนวนมาก แต่ยามที่ล้านนาอ่อนแอเมืองที่เคยเป็นเมืองขึ้นจะแยกตัวเป็นอิสระหรือไม่ก็เปลี่ยนไปขึ้นกับศูนย์อำนาจอื่นแทน⁸ ดังพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ว่า

แผนที่โบราณแสดง
บ้านเมืองในดินแดนสยาม
และประเทศอื่นๆ เช่น
พระนครศรีอยุธยา
เพชรบุรี เมืองปราม
นครศรีธรรมราช มะริด
ทวาย
ที่มา : ไตรภูมิบทท้องถื่น
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2555), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ในช่วง พ.ศ. 1993-2069 (ค.ศ. 1450-1526) ซึ่งตรงกับรัชสมัยพญาติโลกราช จนถึงปลายรัชสมัยพญาแก้วถือเป็น “ยุคทองของล้านนา” เนื่องจากล้านนามีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ที่สุด สามารถรวมเมืองแพร่และเมืองน่านเข้ากับดินแดนล้านนาตอนบนได้ ทั้งยังมีช่วงเวลาสั้นๆ ราว 13-15 ปีที่ได้เมือง (ศรี) สันชาลย์ของอาณาจักรอยุธยาอยู่ในอำนาจก่อนที่จะคืนเมืองให้อยุธยา เมื่อล้านนาและอยุธยาในการทำสัญญาสงบศึกกัน⁹ ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2069-2101 (ค.ศ. 1526-1558) ล้านนาเข้าสู่ “ยุคเสื่อม” เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ปัญหาความวุ่นวายในการสืบราชสมบัติและปัญหาเศรษฐกิจเสื่อมโทรม ประกอบกับการรุกรานเข้ามาของพม่าทำให้ล้านนาพ่ายแพ้ตกอยู่ใต้การปกครองของพม่า¹⁰ และพม่าได้แยกการปกครองล้านนาออกเป็น 2 ส่วน โดยแยกเมืองเชียงแสนออกจากเมืองเชียงใหม่ ให้เชียงแสนขึ้นตรงต่อพม่า และให้เชียงแสนดูแลเมืองแพร่, น่าน, ลำปาง, ผาง, เมืองสาด, เชียงของ และเมืองเทิง ขณะที่ดินแดนล้านนาส่วนที่เหลือทางตะวันตกให้เมืองเชียงใหม่ (ซึ่งทหารพม่าควบคุมอยู่) ดูแล ซึ่งการแยกดินแดนล้านนาก็เพื่อแก้ปัญหาเมืองต่างๆ ในล้านนาก่อกบฏต่อพม่า¹¹ ก่อนที่ล้านนาทั้งสองส่วนจะกลับมารวมกันอีกครั้งเมื่อกลุ่มเจ้าล้านนาไปขอความช่วยเหลือจากสยามมาขับไล่พม่าได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775) โดยล้านนายอมเป็นประเทศราชถวายบรรณาการแก่สยาม (แต่เจ้าล้านนามีอิสระในการปกครองตนเอง)¹²

เป็นที่น่าสังเกตว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ของล้านนาสมัยโบราณชิ้นหนึ่งคือ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก แสดงให้เห็นว่าล้านนามีการจัดลำดับความสำคัญของเมืองต่างๆ ในปริณิถลอำนาจ (Mandala) ของตน โดยไล่เรียงตามศาสนสถานสำคัญที่ตั้งอยู่ภายในเมืองนั้นๆ¹³ อีกทั้งอิทธิพลของความเชื่อทางพุทธศาสนาต่อความรับรู้เกี่ยวกับพื้นที่และการจัดการพื้นที่ของอาณาจักรล้านนายังเห็นได้จากการอธิบายถึงการก่อตั้งหรือการล่มสลายของเมืองในอาณาจักรล้านนา เช่น การตั้งเมืองหริภุญไชยหรือลำพูน ซึ่งในจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชยระบุว่า เมืองนี้ถูกตั้งขึ้นตามคำทำนายของพระพุทธเจ้าว่าหลังจากพระองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้วจะมีการตั้งเมืองขึ้นที่นั่น¹⁴ หรือการเกิดขึ้นของเมืองสุวรรณโคมนาคหรือเชียงแสน ซึ่งในตำนานสุวรรณโคมนาคเล่าเรื่องการเกิดขึ้นของเมืองโดยอิงกับแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่องการเกิดขึ้นของเมืองหลังผ่านเหตุการณ์ไฟล้างโลกและน้ำท่วมโลกแล้ว รวมถึงการล่มสลายของเมืองสุวรรณโคมนาคที่มีสาเหตุจากเจ้าเมืองไปคบโกงคนดีมีศีลธรรมจึงถูกพญานาคพังเมือง¹⁵ โดยนัยนี้การจัดอาณาบริเวณและความสำคัญของเมืองในอาณาบริเวณของล้านนาจึงอยู่ภายใต้กรอบความคิดทางศาสนาซึ่งเป็นกรอบคิดคนละแบบกับความรู้ภูมิศาสตร์สมัยใหม่

จุดเปลี่ยนของล้านนาจากรัฐตามคติไตรภูมิสู่การมี “ภูมิกายา” ที่แน่นอนตามหลักภูมิรัฐศาสตร์สมัยใหม่มาถึงเมื่ออังกฤษรบชนะพม่าในสงคราม

อังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2369 (ค.ศ. 1826) ทำให้อังกฤษอ้างสิทธิเหนือดินแดนต่างๆ ที่พระเจ้าสิปอ กษัตริย์องค์สุดท้ายของพม่าเคยปกครองมาก่อน และขยายดินแดนในปกครองเข้ามาในบริเวณรัฐฉาน รวมทั้งพยายามอ้างสิทธิเหนือหัวเมืองเจียวทั้งห้า (เมืองหาง, เมืองต่วน, เมืองทา, เมืองจวาด, เมืองสาด) ซึ่งเป็นรัฐอิสระของชาวไทยใหญ่หรือเจียว และหัวเมืองกะเหรี่ยงฝั่งตะวันออกซึ่งตั้งอยู่บริเวณเขตแดนล้านนากับพม่า โดยทั้งล้านนาและพม่าต่างเข้าไปแสวงหาประโยชน์จากหัวเมืองเหล่านี้มาโดยตลอดตั้งแต่ก่อนอังกฤษจะยึดครองพม่าได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ (โดยเฉพาะไม้สัก) ในขณะที่ล้านนาก็ถือว่าหัวเมืองเจียวและหัวเมืองกะเหรี่ยงเป็นประเทศราชของล้านนา ปัญหาสิทธิเหนือหัวเมืองส่วนนี้ระหว่างอังกฤษกับล้านนาจะขยายมาสู่สยาม หลังจากสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์ รัฐบาลสยามจึงอ้างสิทธิว่าหัวเมืองเจียวและหัวเมืองกะเหรี่ยงฝั่งตะวันออกเป็นของสยามเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นของล้านนามาก่อน โดยปัญหาเรื่องสิทธิเหนือหัวเมืองเจียวและหัวเมืองกะเหรี่ยง ประกอบกับปัญหาข้อพิพาทเกี่ยวกับผลประโยชน์ป่าไม้ตามแนวชายแดนล้านนา-พม่าระหว่างคนในบังคับของอังกฤษกับเจ้านายล้านนา และปัญหาโจรสลัดในบริเวณหัวเมืองชายแดนล้านนา-พม่า ส่งผลให้อังกฤษเก็บภาษีค่าไม้ที่เมืองมะละแหม่งของพม่าได้น้อยลง ทำให้อังกฤษเรียกร้องให้สยามจัดการปัญหาเรื่องเขตแดนที่แน่นอนของล้านนาและปัญหาข้อพิพาทที่เกิดขึ้น อันนำไปสู่การทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ระหว่างรัฐบาลสยามกับอังกฤษใน พ.ศ. 2416 (ค.ศ. 1873) หลังจากสนธิสัญญานี้รัฐบาลสยามได้ส่งคณะข้าหลวงสามหัวเมืองประจำเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนเพื่อควบคุมดูแลและแนะนำให้กษัตริย์ล้านนาปฏิบัติตามสนธิสัญญาเชียงใหม่¹⁶

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่แต่ปัญหาข้อพิพาทเรื่องป่าไม้และเรื่องชายแดนระหว่างล้านนากับอังกฤษยังคงมีอยู่เนื่องจากรัฐบาลสยามไม่มีอำนาจเต็มที่ในการจัดการปัญหา ทั้งด้วยปัญหาภายในของสยามเองที่ยังไม่มีเอกภาพในการปกครอง การบริหารราชการในขณะนั้นยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของขุนนางตระกูลขุนาคซึ่งมีนโยบายไม่แทรกแซงกิจการภายในของประเทศราช และรัฐบาลสยามในช่วง พ.ศ. 2417-2427 (ค.ศ. 1874-1884) ดำเนินนโยบายปกครองล้านนาในลักษณะผ่อนปรนไม่แก้ไขปัญหาย่างรุนแรงฉับพลันเพื่อไม่ให้เจ้านายล้านนารู้สึกต่อต้าน อีกทั้งข้าหลวงจากส่วนกลางที่ส่งไปล้านนาในระยะแรกเป็นเพียงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่ใช่เชื้อพระวงศ์ของกรุงเทพฯ เจ้านายล้านนาบางคนจึงขาดความเคารพยำเกรง ดังนั้นรัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษจึงมีความพยายามแก้ไขปัญหาข้อพิพาทระหว่างล้านนากับอังกฤษด้วยการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 ใน พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) โดยสยามยอมให้อังกฤษเข้ามาตั้งศาลกงสุลที่เมืองเชียงใหม่และน่าน รวมทั้งให้คนในบังคับอังกฤษที่มีคดีความทั้งคดีแพ่ง

และคดีอาญาขึ้นศาลต่างประเทศแทนข้อตกลงในสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 1 ซึ่งให้คนในบังคับอังกฤษขึ้นศาลไทยในกรณีที่บุคคลผู้นั้นยินยอม¹⁷

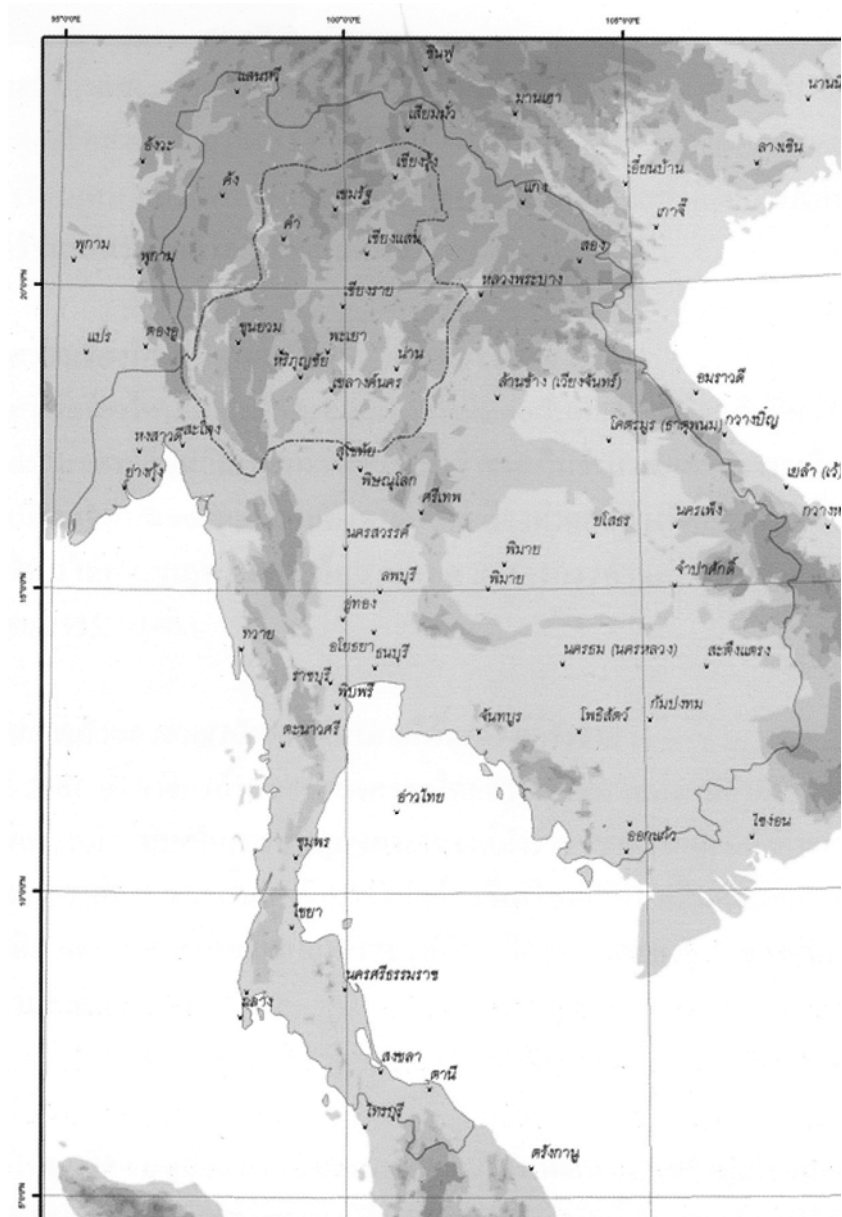
กล่าวได้ว่าการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ระหว่างสยามกับอังกฤษ มีความสำคัญต่อการทำแผนที่แสดงเขตแดนที่แน่นอนของล้านนาตามแนวคิด ภูมิศาสตร์แบบตะวันตก (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือมีความสำคัญต่อการปรากฏ ขึ้นของ “ภูมิกายา” ของล้านนาซึ่งเป็นผลผลิตของการทำแผนที่) ดังพิจารณา ได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าใน พ.ศ. 2417 (ค.ศ.1874 1 ปีหลังการทำสนธิสัญญา เชียงใหม่ฉบับที่ 1) รัฐบาลสยามและอินเดียของอังกฤษได้ลงนามอย่างเป็นทางการในข้อตกลงเส้นเขตแดนระหว่างล้านนากับเมืองตะนาวศรี (Tenasserim) หลังจากนั้นใน พ.ศ. 2428 (11 ปีหลังข้อตกลงเส้นเขตแดน ล้านนา-ตะนาวศรี) ทั้งสยามและอังกฤษต่างพยายามทำแผนที่เขตแดน ระหว่างตอนเหนือของล้านนากับพม่าตอนบนอีกครั้ง หลังจากที่ยังอังกฤษขยาย อำนาจในพม่าเพิ่มขึ้นอีกหลังชัยชนะเหนืออังวะ โดยทั้งสยามและอังกฤษต่าง มุ่งสอบถามเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเกี่ยวกับเส้นเขตแดนของท้องถิ่นนั้นๆ และ/หรือ เอกสารที่ยืนยันถึงเส้นเขตแดนของชุมชนต่างๆ ในบริเวณรอยต่อระหว่าง ล้านนากับพม่าตอนบน (ซึ่งคำตอบที่ได้มักแสดงว่าคนท้องถิ่นไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเขตแดนที่ตายตัวตามแบบภูมิศาสตร์สมัยใหม่)¹⁸

ความพยายามกำหนดเส้นเขตแดนที่แน่นอนของล้านนาเพื่อแก้ไข ปัญหาข้อพิพาทระหว่างสยามกับอังกฤษ (และเพื่อเป็นการขยายอำนาจของ สยามและอังกฤษในบ้านเมืองส่วนที่ยังมีความคลุมเครือว่าอยู่ในอำนาจของ สยามหรืออังกฤษให้มีความชัดเจนว่าเมืองนั้นๆ อยู่ในอำนาจของสยามหรือ อังกฤษฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง) จะทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษ 2430 (ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ 1880-ต้นคริสต์ศตวรรษ 1890) หลังจากรัฐบาล สยามและอังกฤษได้ตกลงสำรวจเขตแดนเพื่อป้องกันข้อพิพาทเรื่องเขตแดน ระหว่างล้านนาในอำนาจของสยามกับพม่าของอังกฤษที่อาจจะเกิดขึ้นอีก โดย สยามได้ส่งคณะทำงานของพระวิภาคภูวดล (James F. McCarthy) เจ้ากรม แผนที่ทหาร ออกสำรวจเขตแดนและทำแผนที่ราชอาณาจักรสยามในบริเวณ หัวเมืองเจ็ยทั้งห้า และหัวเมืองกะเหรี่ยงฝั่งตะวันออก รวมทั้งเมืองสิง และ เมืองเชียงแขงที่อยู่ติดเมืองน่าน ซึ่งคณะสำรวจใช้เวลาเกือบ 7 ปี (มกราคม พ.ศ. 2431-ตุลาคม พ.ศ. 2437) ในการสำรวจเขตแดน ตลอดจนชักชวนให้ เจ้าเมืองที่อยู่ในบังคับของสยามเกลี้ยกล่อมให้เมืองอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงมาอยู่ ในบังคับของสยาม ขณะที่อังกฤษก็ใช้วิธีการทำนองเดียวกันเพื่อดึงเมืองเล็ก เมืองน้อยมาอยู่ในอำนาจของอังกฤษ จนในที่สุดก็ได้แผนที่แสดงเส้นเขตแดน ของล้านนาและของพม่า¹⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่าการกำหนดภูมิกายาของล้านนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น คู่ไปกับการขยายอำนาจในล้านนาของสยาม ซึ่งค่อยๆ ดำเนินการมาเกือบ 2 ศตวรรษนับตั้งแต่สยามทำสนธิสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2416

แผนที่อาณาจักรล้านนา
โบราณ

ที่มา : จิรนนท์ อินทร-
กำเนิด และคนอื่นๆ,
จากยุคน้ำแข็งไพลสโตซีน
สู่สมัยล้านนา (เชียงใหม่ :
โครงการจัดตั้งศูนย์
โบราณคดีภาคเหนือ
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2550), 26.

(ค.ศ. 1873) จนประสบความสำเร็จเมื่อสยามรวมล้านนาเป็นส่วนหนึ่งได้
อย่างสมบูรณ์ และมีการนำเอาระบบมณฑลเทศาภิบาลมาใช้ใน พ.ศ. 2427
(ค.ศ. 1884) และมีการปรับปรุงระบบให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นตลอดช่วง 49 ปี
ของการใช้ระบบนี้²⁰ นอกจากนี้ปัจจัยอีกประการหนึ่งซึ่งส่งผลให้มีการกำหนด
ภูมิภาคของล้านนาไม่น้อยไปกว่าอิทธิพลของอังกฤษนั่นคือ การที่ฝรั่งเศส
ขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนแถบกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน อันมีผลให้อังกฤษและ
สยามต้องเร่งทำแผนที่แสดงเขตแดนของตน และสยามต้องยกเลิกการค้า

ครอบครองดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขตเมืองน่านให้แก่ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2446 (ค.ศ. 1903)²¹

การสร้างสถานที่สมัยใหม่ในดินแดนล้านนาช่วงการสร้าง กฎหมาย

ประเด็นที่ผู้เขียนขอเสนอในหัวข้อนี้คือตลอดช่วงเวลา 50 ปีที่ “กฎหมาย” หรือตัวตนตามความรู้ภูมิรัฐศาสตร์สมัยใหม่ของล้านนาถูกสร้างขึ้นในสภาพของการปะทะแข่งขันกันระหว่างสยามกับจักรวรรดินิยมอังกฤษ ซึ่งต่างต้องการกำหนดเส้นเขตแดนของล้านนาให้มีขนาดตามความต้องการของตน พื้นที่ภายในเส้นเขตแดนของล้านนาซึ่งยังไม่มีเสถียรภาพแน่ชัดเท่าไรนักยังเป็นพื้นที่ที่ตัวละครหลายตัว เช่น กษัตริย์ล้านนา รัฐบาลสยาม มิชชันนารี ชาวตะวันตก ต่างแข่งขันกันสร้างสถานที่สมัยใหม่ (Modern place) เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ (sign) แสดงถึงความทันสมัยของพวกเขาจนจะนำไปสู่การจัดวางสถานะของตนภายในสังคมล้านนา ดังเห็นได้ชัดจากกรณีของสถานที่สมัยใหม่ในเมืองเชียงใหม่ ศูนย์กลางการปกครองของล้านนา

การสร้างสถานที่สมัยใหม่ในเมืองเชียงใหม่ที่เห็นได้ชัดกรณีแรก ได้แก่ การสร้างคุ้มหลวงของพระเจ้าอินทวิชยนนท์ กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์กาวิละ (ครองราชย์ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของสยาม) โดยเจ้าหลวงล้านนาองค์นี้ได้เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการสร้างคุ้มหลวงหรือวังที่ประทับของกษัตริย์ล้านนา ทั้งในแง่ของการย้ายที่ตั้งของคุ้มหลวงจากพื้นที่ตอนเหนือของเมืองเชียงใหม่มายังบริเวณช่วงหลวงหน้าศาลาสนามตรงบริเวณที่เป็นที่ตั้งของตึกยุพราชและสนามของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปัจจุบัน แล้วปล่อยให้คุ้มหลวงที่ประทับของกษัตริย์ล้านนาตั้งแต่ต้นสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนกลายเป็นที่รกร้าง²² (การย้ายที่ตั้งของคุ้มหลวงถือเป็นสัญญาณแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสู่สมัยใหม่ของเจ้าหลวงล้านนา เนื่องจากโดยความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่เมืองเชียงใหม่ นับตั้งแต่สมัยพญาเม็งรายสร้างเมือง มีการกำหนดผังเมืองเชียงใหม่ตามแนวคิดที่ว่า เมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีร่างกาย มีดวงชาตาเป็นตัวกำหนดชีวิตของเมืองว่าจะมีความเจริญหรือความเสื่อม ซึ่งการวางผังเมืองจะกำหนดให้หัวเวียง (เมือง) อยู่ทางทิศเหนือ และพื้นที่บริเวณหัวเวียงเป็นที่ตั้งสถานที่สำคัญสิ่งมงคลของเมือง เช่น คุ้มหลวง คุ้มเจ้านาย วัดเจดีย์หลวง ฯลฯ²³ โดยจารีตธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิมคุ้มหลวงควรอยู่บริเวณพื้นที่หัวเวียงมากกว่าจะย้ายคุ้มหลวงไปที่ใหม่)

นอกจากนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมคุ้มหลวงของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ยังมีลักษณะเป็นแบบผสมจีน-ล้านนา-ยุโรป และตกแต่งภายในด้วยเฟอร์นิเจอร์แบบยุโรป ต่างจากคุ้มหลวงของกษัตริย์ล้านนาองค์ก่อนๆ ที่นิยม

สร้างด้วยไม้ ไม่ได้สร้างเป็นตึกใหญ่โตก่ออิฐถือปูน²⁴ โดยนัยสำคัญของการสร้างคัมพลวงแบบสมัยใหม่ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์อยู่ตรงที่มีเฉพาะคัมพลวงของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เท่านั้นที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ขณะที่คัมของเจ้านายองค์อื่นยังเป็นสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมของล้านนา เช่น คัมของเจ้าราชวงศ์สุริยะ (ต่อมาภายหลังได้เป็นเจ้าอุปราชล้านนาและขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์) เป็นคัมที่ทำด้วยไม้²⁵ โดยผู้เขียนตีความว่าการที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ให้สร้างคัมพลวงเป็นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกนั้นก็เพื่อแสดงถึงความโดดเด่นของพระองค์ในฐานะผู้ที่มีความทันสมัยเหนือกว่าเจ้านายล้านนาองค์อื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพการเมืองภายในของล้านนาระหว่างสมัยพระยาคำฝั้น กษัตริย์รัชกาลที่ 3 จนถึงสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ กษัตริย์รัชกาลที่ 6 ของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนอยู่ในภาวะที่เจ้านายล้านนาแข่งขันกันเพื่อขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กษัตริย์รัชกาลที่ 7 เองก็ต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกคือการสนับสนุนจากรัฐบาลสยาม²⁶ ดังนั้นการสร้างคัมพลวงที่แสดงถึงความศิวิไลซ์แบบตะวันตกจึงเป็นสิ่งที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ใช้ในการแสดงถึงสถานะผู้นำที่โดดเด่นเหนือกว่าเจ้านายล้านนาองค์อื่นๆ

นอกจากกรณีพระเจ้าอินทวิชยานนท์ยังพบว่า หลังจากผนวกรวมล้านนากับสยามได้แล้ว ผู้ปกครองสยามได้สร้างสถานที่ราชการแบบใหม่ เช่น ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ และเรือนจำนครเชียงใหม่ขึ้นในพื้นที่บริเวณกลางเวียงเชียงใหม่²⁷ (น่าสนใจว่าการเปลี่ยนพื้นที่กลางเวียงเป็นสถานที่ราชการสมัยใหม่ของรัฐบาลกรุงเทพฯ ไม่มีการเล่าถึงหรืออธิบายในพงศาวดารโยนกหรือประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ชนชั้นนำสยามเขียนขึ้นเพื่อสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติไทย”²⁸) รวมทั้งสร้างถนนขึ้นใหม่ 4 สายในบริเวณกลางเวียงเชียงใหม่ ได้แก่ ถนนเวียงแก้ว ถนนข้างเรือนจำ ถนนราชวิถี ถนนอินทวโรรส ซึ่งการตัดถนนทั้ง 4 สายนี้ก็เพื่อให้การบริหารราชการในเมืองเชียงใหม่โดยข้าราชการจากส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) ทำได้สะดวก ขณะเดียวกันการตัดถนนในบริเวณกลางเวียงเชียงใหม่ยังมีนัยยะของการสร้างพื้นที่ใหม่ โดยทำลายและโยกย้ายความสำคัญของพื้นที่กลางเวียงซึ่งเป็นที่ตั้งของ “คัมพลวง/เวียงแก้ว” ศูนย์กลางการปกครองตามจารีตดั้งเดิมของล้านนาด้วยการตัดถนนแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนตัว และตัดถนนเน้นระบบพื้นที่แบบบล็อกตามแบบสมัยใหม่อีกด้วย²⁹

ผู้เขียนเห็นว่าการสร้างสถานที่ราชการของสยามบนพื้นที่กลางเวียงเชียงใหม่อาจตีความได้ว่า สยามจัดการบริหารดินแดนล้านนาในลักษณะที่นักวิชาการอย่าง สุเทพ สุนทรเกสซ์ และธงชัย วินิจจะกูล เรียกว่า การจัดการอาณานิคมภายใน (Internal Colonialism) กล่าวคือ สยามเข้าไปจัดการดินแดนที่ถูกผนวกเป็นอาณานิคมตามความต้องการของตนเป็นหลัก ในทำนองเดียวกับที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกทำกับอาณานิคม³⁰ โดยกรณีการ

สร้างสถานที่ราชการของสยามในกลางเวียงเชียงใหม่พบว่า รัฐบาลกลาง (กรุงเทพฯ) ให้เหตุผลว่าที่ดินบริเวณเวียงแก้ว (คุ่มหลวงของเจ้าล้านนา) เป็นที่ดินผืนเดียวที่มีขนาดใหญ่พอที่จะใช้สร้างสถานที่ราชการโดยไม่ต้องเวนคืนที่ดินของราษฎร³¹ แต่ถ้ามองจากมุมมองของชาวล้านนาแล้วกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงพื้นที่กลางเวียงเชียงใหม่เป็นสถานที่ราชการทั้งที่มีความหมายเชิงบวก เช่น ศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ หรือสถานที่ที่มีความหมายเชิงลบ เช่น เรือนจำนครเชียงใหม่ ล้วนแต่เป็นการกระทำในลักษณะของเจ้าอาณานิคมที่ทำตามความต้องการของตนโดยไม่ใส่ใจต่อความรู้สึกของชนพื้นเมือง เนื่องจากในทัศนะของชาวล้านนาแล้วพื้นที่กลางเวียงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการรื้อคุ่มเจ้านายที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวคือการทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของคุ่มเจ้านายล้านนาซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของล้านนา เนื่องจากความศักดิ์สิทธิ์ของคุ่มอยู่ตรงพื้นที่ตั้งของคุ่ม หากมีการตั้งคุ่มเจ้านายล้านนาขึ้นใหม่ในพื้นที่อื่นที่ไม่ใช่กลางเวียง คุ่มที่สร้างขึ้นใหม่จะไม่ถือเป็น “คุ่ม” อีกต่อไป โดยชาวล้านนาจะเรียกบ้านของเจ้านายที่อยู่นอกพื้นที่กลางเวียงว่า “เรือนเจ้า”³²

นอกจากกษัตริย์ล้านนาและรัฐบาลกรุงเทพฯ แล้ว มิชชันนารีชาวตะวันตกที่มาปฏิบัติหน้าที่ในล้านนาก็มีบทบาทในการสร้างสถานที่สมัยใหม่ภายในดินแดนล้านนาเช่นเดียวกัน ดังพบว่ามิชชันนารีอเมริกันในล้านนาได้สร้างโรงเรียนและโรงพยาบาลสมัยใหม่ซึ่งเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้แบบตะวันตกให้แก่ชาวล้านนาควบคู่ไปกับการถ่ายทอดความรู้ด้านภาษาไทย อันเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมในการรวมล้านนาเข้ากับสยาม เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐบาลสยามให้ความอุปถัมภ์การปฏิบัติงานของมิชชันนารี ในขณะเดียวกันมิชชันนารีอเมริกันก็ได้สร้าง “สโมสรยิมคานาเชียงใหม่” (The Chiang Mai Gymkhana Club) ขึ้นเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวตะวันตกในเชียงใหม่ โดยสโมสรแห่งนี้ถือเป็นพื้นที่ของชนชั้นนำสำหรับชาวยุโรปซึ่งเป็น “ผู้มีอารยธรรม” และให้สิทธิเข้าใช้พื้นที่แก่ชนชั้นนำของล้านนาและสยามบางคนทีคณะกรรมการสโมสรเห็นชอบร่วมกันให้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสโมสรเท่านั้น หรือกล่าวได้ว่าสโมสรยิมคานาเชียงใหม่เป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับผู้ที่มีสถานะเป็น “ผู้มีอารยธรรม” ไม่ใช่พื้นที่ที่ราษฎรชาวล้านนาหรือชาวสยามในล้านนาที่ยังไม่มีอารยธรรม (Barbarian) จะเข้าไปใช้ได้³³

ส่งท้าย

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า “ภูมิกายา” ของล้านนาเป็นผลผลิตของความรู้ภูมิศาสตร์แบบตะวันตกที่เข้ามาสู่ล้านนาพร้อมกับการขยายอำนาจในพม่าของอังกฤษและการขยายอำนาจสู่ล้านนาของสยาม อันนำมาสู่การทาสันติสัญญาเชียงใหม่ระหว่างอังกฤษกับสยาม และการสำรวจเขตแดนที่

แน่นอนของล้านนาเพื่อแก้ไขปัญหาข้อพิพาทระหว่างอังกฤษกับสยาม และเพื่อเป็นการขยายอำนาจของสยามและอังกฤษในบ้านเมืองบริเวณพรมแดนล้านนา-พม่าในส่วนที่ยังคลุมเครือว่าอยู่ในอำนาจของสยามหรืออังกฤษให้มีความชัดเจน ผลลัพธ์ที่ได้จากการนี้คือ แผนที่แสดงถึงเขตแดนที่แน่นอนของล้านนา โดยภายในอาณาบริเวณของล้านนาซึ่งถูกกำหนดขึ้นด้วยความรู้ภูมิรัฐศาสตร์แบบตะวันตกได้มีการสร้างสถานที่สมัยใหม่เพื่อแสดงถึงความศิวิไลซ์หรืออัตลักษณ์ที่เหนือกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ของผู้สร้างสถานที่นั้นๆ ดังเห็นได้จากการณเมืองเชียงใหม่ที่กษัตริย์ล้านนา รัฐบาลสยาม และมิชชันนารีชาวอเมริกันได้สร้างสถานที่สมัยใหม่เพื่อการนี้

การสร้างสถานที่สมัยใหม่เพื่อแสดงถึงความศิวิไลซ์หรืออัตลักษณ์ที่เหนือกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ของผู้สร้างสถานที่นั้นๆ ไม่ได้มีเฉพาะในเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่ยังพบในเมืองอื่นๆ ของล้านนาอีกด้วย ดังปรากฏว่ารัฐบาลสยามได้สร้างตึกที่ว่าการค้าสนามหลวง (ศาลารัฐบาล) ที่เมืองลำปาง ในลักษณะเดียวกับที่เมืองเชียงใหม่ คือสร้างขึ้นในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของคุ้มหลวงหรือหอคำ³⁴ ของเจ้าผู้ครองนครลำปาง หรือกรณีของมิชชันนารีอเมริกันที่นอกจากจะสร้าง “สโมสริยิมคานาเชียงใหม่” ในเมืองเชียงใหม่แล้ว พวกเขายังได้ตั้งชุมชนชาวคริสต์ขึ้นในเมืองน่าน เมืองเชียงคำ³⁵ เป็นต้น

จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่าการสร้างสถานที่สมัยใหม่ในดินแดนล้านนายังคงมีอยู่ต่อมาแม้จะสิ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ตาม ดังพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่อการสร้างความเป็นสมัยใหม่ในดินแดนล้านนาซึ่งเริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระราชนิพนธ์ เห็นได้จากการที่รัฐบาลสยามในสมัยของพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้ดำเนินการสร้างถนนสายลำปาง-เชียงใหม่แม่สาย เพื่อให้การเดินทางภายในเขตดินแดนล้านนามีความสะดวกยิ่งขึ้นท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยภูเขาและป่าไม้³⁶ อันเป็นการปรับปรุงทัศนทัศน์ของล้านนาให้มีถนนและสะพาน หนึ่งในองค์ประกอบของการเป็นเมืองสมัยใหม่จากที่รัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ริเริ่มไว้

เชิงอรรถ

¹ ธงชัย วินิจจะกูล, “ภูมิภายาและประวัติศาสตร์,” *ฟ้าเดียวกัน* 6, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2551) : 86-88.

² ดูรายละเอียดใน Thongchai Winichukul, *Siam Mapped A History of the Geo-Body of A Nation* (Hawaii : University of Hawaii Press, 1994), 20-36 ; จิตา สาระยา, *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537), 335-339.

³ *ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2555), 3.

⁴ *เรื่องเดียวกัน*, 9-88.

⁵ เขียรชาย อักษรดิษฐ์ และคนอื่นๆ, *ล้านนา : จักรวรรดิตัวตน อำนาจ* (กรุงเทพฯ : โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค, 2545), 102-173.

⁶ ดู พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท), *ไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิภยา*, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2543), 70-201 ; *ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น*, 80-81.

⁷ ธงชัย วินิจจะกูล, *กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ภูมิภายาของชาติ*, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟร่วมกับสำนักพิมพ์อ่าน , 2556), 35-38.

⁸ Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, trans. Chitraporn Tanratanakul (Chiang Mai : Silkworm Books, 2005), 13.

⁹ *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อโดย ฮันส์ เพนซ์ และชาวเชียงใหม่ โดย แอนดรู ฟอว์บส์*, แปลโดย ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา (เชียงใหม่ : หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่, 2547), 137-152.

¹⁰ *เรื่องเดียวกัน*, 179-180.

¹¹ *เรื่องเดียวกัน*, 184.

¹² *เรื่องเดียวกัน*, 186-187.

¹³ ดูรายละเอียดใน เขียรชาย อักษรดิษฐ์, *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552).

¹⁴ *เรื่องจากเทววิงค์ พงศาวดารเมืองทริภุญไชย ทั้งภาษาบาลีและคำแปล* (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2554), 1-52.

¹⁵ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *ตำนาน* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2555), 42-44.

¹⁶ Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, trans. Chitraporn Tanratanakul (Chiang Mai : Silkworm Books, 2005), 167-173, 179-183 ; อาสา คำภา, “ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-20” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549), 43-55.

¹⁷ อาสา คำภา, *ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-20*, 69-71 ; สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2553), 412-419.

¹⁸ Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, trans. Chitraporn Tanratanakul (Chiang Mai : Silkworm Books, 2005), 167-173, 179-183 ; อาสา คำภา, *ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-20*, 43-55.

¹⁹ ดูรายละเอียดใน James McCarthy, *Surveying and Exploring in Siam* (London : John Murray, 1902). ; เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), 180-185.

²⁰ ดูรายละเอียดใน Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, trans. Chitraporn Tanratanakul (Chiang Mai : Silkworm Books, 2005), 179-213.

²¹ ดูรายละเอียดใน อาสา คำภา, “ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-20” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549), 48-54 ; Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, 173-178 ; Thongchai Winichukul, *Siam Mapped A History of the Geo-Body of A Nation* (Hawaii : University of Hawaii Press, 1994), 113-127.

²² วรชาติ มีชูบท, *เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ* (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2556), 205-210.

²³ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2553), 137-141 ; ทศพร โสตา-บรรลุ, “คติการสร้างเมืองเชียงใหม่ในวัฒนธรรมล้านนา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546) 120-161.

²⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่* (เชียงใหม่ : ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557), 13-15.

²⁵ ดุราละเอียดโน ปิแอร์ โอรีต, *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง : บันทึกเรื่องราวและภาพการเดินทางเยี่ยมหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ*, แปลโดย พิษณุ จันทน์วิพัน, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2555), 111-113.

²⁶ ดุราละเอียดโน สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2553), 344-353.

²⁷ วรชาติ มีชูบท, *เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ* (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2556), 210-221.

²⁸ คูบทวีเคราะห์ประเด็นนี้ โดม ไกรปรกรณ์, “คัมหลวงและเวียงแก้วของเจ้าเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 : เรื่องราวที่ไม่ถูกเล่าถึงในพงศาวดารสยามและร่องรอยที่พบในหลักฐานอื่น,” *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่ 10 (กันยายน 2556-สิงหาคม 2557) : 10-25.

²⁹ ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, “แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา : การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475),” *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่ 9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556) : 46.

³⁰ ดู สุเทพ สุนทรเกสัช, *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), 384-405 ; ธงชัย วินิจจะกูล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยมจากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน,” *ศิลปวัฒนธรรม* 23, 1 (พฤศจิกายน 2544) : 57-61.

³¹ วรชาติ มีชูบท, *เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ* (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2556), 210-212.

³² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *สังคมและวัฒนธรรมล้านนาจากคำบอกเล่า* (เชียงใหม่ : ส. การพิมพ์, 2554), 40-43.

³³ ซาลี เอื้อไพบูลย์, “สโมสรนิยมคานา : บทสะท้อนของอำนาจ ความศิวิไลซ์ และความเป็นชนชั้นนำโพ้นทะเลของมิชชันนารีในเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2441-2484,” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์* 5, 5 (ธันวาคม 2555) : 171-205.

³⁴ หอค้า คือ เรือนที่อยู่ของกษัตริย์ล้านนาหรือเจ้าผู้ครองนครในล้านนาซึ่งสร้างขึ้นในบริเวณคุ้มเพื่อเป็นเครื่องประดับเกียรติยศของกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนครพระองค์นั้นๆ

³⁵ เมืองเชียงแขงตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองน่านกับเมืองเชียงรายด้านติดกับพรมแดนลาว ; ดุราละเอียดโน ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, “มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410-2476” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร-ดุฎิบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

³⁶ ดุราละเอียดโน พระธรรมวิมลโมลี, *บันทึกความทรงจำ การสร้างถนน-สะพานสายลำปาง-เชียงราย-แม่สายของขุนขบวน บกคำวิทย์* (พะเยา : กอบคำการพิมพ์, 2548).

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

จิรนนท์ อินทรกำเนิด และคนอื่นๆ. *จากคุนน้ำแข็ง ไพลสโตซีนสู่สมัยล้านนา*. เชียงใหม่ : โครงการจัดตั้งศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

ซาลี เอื้อไพบูลย์. “สโมสรนิยมคานา : บทสะท้อนของอำนาจ ความศิวิไลซ์ และความเป็นชนชั้นนำโพ้นทะเลของมิชชันนารีในเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2441-2484.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์* 5, 5 (ธันวาคม 2555) : 171-205.

โดม ไกรปรกรณ์. “คัมหลวงและเวียงแก้วของเจ้าเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 : เรื่องราวที่ไม่ถูกเล่าถึงในพงศาวดารสยามและร่องรอยที่พบในหลักฐานอื่น.” *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่ 10 (กันยายน 2556-สิงหาคม 2557) : 10-25.

ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2555.

ทศพร โสตาบรรล. “คติการสร้างเมืองเชียงใหม่ใน
วัฒนธรรมล้านนา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2546.

ธงชัย วินิจจะกุล. *กำเนิดสยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์
ภูมิภายาของชาติ*. แปลโดย พวงทอง ภวัคร-
พันธุ์ และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯ : โครงการ
จัดพิมพ์คบไฟร่วมกับสำนักพิมพ์อ่าน, 2556.

_____. “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยมจาก
ยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่
หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยใน
ปัจจุบัน.” *ศิลปวัฒนธรรม* 23, 1
(พฤศจิกายน 2544) : 57-65.

_____. “ภูมิภายาและประวัติศาสตร์.” *ฟ้าเดียวกัน*
6, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2551) : 84-118.

ธิดา สารยา. *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ*. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ, 2537.

เอียรชยา อักษรดิษฐ์. *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก การศึกษา
พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม
ตำนาน ผู้คน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2552.

เอียรชยา อักษรดิษฐ์ และคนอื่นๆ. *ล้านนา : จักรวาล
ตัวตน อำนาจ*. กรุงเทพฯ : โครงการอาณา
บริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค, 2545.

เนื่ออ่อน ขวาทองเขียว. “รัฐสยามกับล้านนาพ.ศ. 2417-
2476.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติ-
ศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2553.

*ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อโดย ฮันส์ เพนซ์ และชาว
เชียงใหม่ โดย แอนดรูว์ ฟอร์บส์*, แปลโดย
ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา. เชียงใหม่ : หอ
ศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่, 2547.

ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. “มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้าง
ชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการ
ปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410-2476.”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติ-
ศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2550.

พระธรรมวิมลโมลี. *บันทึกความทรงจำ การสร้างถนน-
สะพานสายลำปาง-เชียงใหม่-แม่สายของขุน
ขบวน บกคำวิทย์*. พะเยา : กอบการพิมพ์,
2548.

พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท). *ไตรภูมิพระร่วงหรือ
ไตรภูมิภว*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ :
บรรณาการ, 2543.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. *ตำนาน*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2555.
ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. “แสงเงาของระบอบสมบูรณา-

ญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับศิลปะสถาปัตยกรรม
ล้านนา : การช่วงชิงความหมายของพื้นที่
ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-
พ.ศ. 2475).” *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่
9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556) : 41-68.

*เรื่องจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองทริภุญไชย ทั้งภาษา
บาลีและคำแปล*. นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2554.
วรชาติ มีชูบท. *เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ*.
กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2556.

สรสวดี อ่องสกุล. *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่*. เชียงใหม่ :
ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557.

_____. *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. พิมพ์ครั้งที่ 7.
กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2553.

สุเทพ สุนทรเกสซ์. *มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์*.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.

สุภาพร นาคบัลลังก์ และ สินีนาฏ สมบูรณ์เอก,
บรรณาธิการ. *จากยุคน้ำแข็งไพลสโตซีนสู่
สมัยล้านนา*. เชียงใหม่ : โครงการจัดตั้งศูนย์
โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2550.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. *สังคมและวัฒนธรรมล้านนาจาก
คำบอกเล่า*. เชียงใหม่ : ส. การพิมพ์, 2554.

อาสา คำภา. “ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลง
ภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วง
สมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19-
20.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.

ไอร์ต, ปีแอร์. *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง :
บันทึกเรื่องราวและภาพการเดินทางเยี่ยม
หัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ*.
แปลโดย พิษณุ จันทร์วิทัน. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2555.

ภาษาต่างประเทศ

- McCarthy, James. *Surveying and Exploring in Siam*. London : John Murray, 1902.
- Sarassawadee Ongsakul. *History of Lanna*.
Translated by Chitraporn
Tanratanakul. Chiang Mai : Silkworm
Books, 2005
- Thongchai Winichukul. *Siam Mapped A History of the Geo-Body of A Nation*. Hawaii : University of Hawaii Press, 1994.
- _____. "The Other Within : Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910." In *Turton Civility and Savagery : Social Identity in Tai States*, 38-62. Edited by Andrew. London : Curzon Press, 2000.